

ДЕРИВАЦІЙНІ ПРИСЛІВНИКИ З КОКФІКСОМ *по-...-ому* В СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Левенець О. Ю. Дери́ваційні прислівники з ко́нфіксом *по-...-ому* в східнослобожанських говірках.

У статті розглянуто основні принципи дери́вації, функціонування й семантики прислівників, утворених від основи прикметника, займенника, числівника поєднаних з ко́нфіксом *по-...-ому* в говірках, їх лексичне значення, лексико-семантичні та синтаксичні зв'язки; верифіковано семантичні варіанти адвербіалізованих лексем за контекстуальними, ситуативними та позиційними ознаками.

Ключові слова: прислівниковий словотвір, лексико-семантичні зв'язки, акцентуаційна варіантність, суфіксальна модель.

Левенець О. Ю. Дери́вационные наречия с ко́нфіксом *по-...-ому* в восточнослобожанских говорах .

В статье рассмотрены основные принципы дери́вации, функционирования и семантики наречий, образованных от основы прилагательных, местоимений, числительных соединенных с ко́нфіксом *по-...-ому* в говорах, их лексическое значение, лексико-семантические и синтаксические связи; верифицированы семантические варианты адвербиализованных лексем с контекстуальными, ситуативными и позиционными признаками.

Ключевые слова: наречное словообразование, лексико-семантические связи, акцентуационная вариантность, суффиксальная модель.

Levenets O. Yu. Derivational adverbs with confixes is *po-...-omy* of East-Slobozhan dialects.

In the article the basic principles of derivation, the operation and semantics of adverbs, adjectives formed from the base, pronouns, numerals connected with confixes is *po-...-omy* (the prefix *in-*, suffix *-th*) in the dialects of their lexical meaning, lexical-semantic and syntactic relations; confirmed semantic variants adverbializovany lexeme with contextual, situational and positional features.

Key words: adverbial word formation, lexical- semantic relations, accentual variation, suffixed models .

Інтерес лінгвістів до спонтанного мовлення, його типових складників є цілком природним, оскільки абсолютна більшість мовних змін виникає саме в усному мовленні. Усне мовлення є основним видом мовленнєвої діяльності, породжуване вільно й щоденно. Аналіз діалектного мовлення вчені пов'язують з розробкою різних питань теорії мовленнєвої діяльності.

Діалектних прислівників, на відміну від норми літературної, у лексиці говірок значно більше. Говіркове мовлення не має обмежень, тому прислівникова система увесь час поповнюється новими

дериватами, однією з найхарактерніших рис прислівників є різноманітність їх будови.

Дериватологія прислівника вивчена дуже мало, проте спостереження над окремими проблемами словотвору запропонували Л. Гумецька, В. Дем'янчук, Т. Довга, Т. Назарова, І. Ощипко, І. Чапля.

Мета статті – проаналізувати прислівники прийменниково-суфіксального творення, виявлені в текстах східнословобожанських говірок. Завдання дослідження полягає у виявленні функціональної активності лексем, адвербіалізованих від прикметника, числівника та займенника, їх лексичне значення та лексико-семантичні зв'язки, виявлення семантичної та акцентуаційної варіантності; відображення стилістичної та функціональної неоднорідності лексем; проведення паралелей з іншими діалектами української мови та суміжними російськими діалектами. Предметом нашого вивчення є прислівники, виявлені в мовленні словобожан. Матеріалами слугують записи авторки в населених пунктах східнословобожанського ареалу (2011–2013), збірник сучасних діалектних текстів українських східнословобожанських говірок (2002).

Сьогодні українські та зарубіжні мовознавці, досліджуючи словотвірну, семантичну природу прислівника, звертають увагу на його зв'язок з іншими членами речення. Одні враховують співвіднесеність прислівника з конкретним членом речення, інші поширюють усе граматичне ядро як детермінантний член речення [16, с. 120]. Специфіка прислівників полягає в тому, що більшість з них утворені від іменника та дієслова. Найбільшу групу становлять відприкметникові лексеми, не на багато менше відзайменникових та відчислівникових лексем. До таких адвербіалів відносимо широкий словотворчий діапазон суфіксального та префіксально-суфіксального творення.

Серед прислівників із суфіксом *-ому*, генетичною основою яких є прикметник, числівник або займенник, рідше – іменник, в основному вживаються з префіксом *по-*, подібні одиниці можуть творитися від будь-якої моделі основ. Деривати, утворені таким способом, зберігають з останніми лексичну, семантичну, словотворчу та акцентуаційну співвідносність [3].

Лексично найбільшою є група прислівників, виявлених у діалектних текстах східнословобожанських говірок, що функціонують як одна тематична група, але з різними лексико-семантичними зв'язками. Загалом виявлені лексеми можуть функціонувати у складі прислівників способу дії, темпоральних прислівників або навіть кількісно- або якісно-означальних, репрезентованих лексико-семантичними групами, що вказують

безпосередньо на спосіб виконання дії чи вияву стану, на час дії тощо.

З морфологічної позиції до діалектних лексем, утворених за допомогою префікса *по-* та суфікса *-ому*, або морфеми-конфікса *по-...-ому*, зараховуємо подібні відад'єктивні одиниці: *по-відомому*, *по-вуличному*, *по-маленькому*, *по-разному* (*по-різному*), *по-світлому*, *по-темному* і под. Причини такого активного функціонування прислівників, утворених від прикметникових основ із суфіксом *-ому*, вбачаємо в семантиці твірних основ.

Найчисленнішу групу становлять лексеми з порівняльно-уподібнювальним значенням. Деривати, функціонально співвідносні і до означальних, і до обставинних прислівників, синтаксично виконують атрибутивну функцію щодо дієслова [2, с. 62]. Відповідно за семантичним значенням твірної основи виділяємо лексико-семантичні різновиди, притаманні для певної ситуації.

Лексема способу дії *по-вуличному* уживана в більшості східнословобжанських говірок, утворена від сполучення прийменника *по-* і форми іменника місцевого відмінка однини. Така форма загальнозживана в літературній мові зі значенням «неофіційно» [15 : VI, с. 697]. Відповідно до семантики твірної основи лексема в аналізованому ареалі співвідносить дію з певним функціональним простором, напр. *так о́це ї́йх з'на́йе́мо по хва́мил'ї́ях / а от та́к і ста́ро́жили / так у́сих ми зве́мо по 'вули́ч'ному* // [УСГ : 234].

Опорний прикметник місцевого (або давального) відмінка однини в основі прислівника *по-разному* «кожен по своєму» у своєму прямому значенні характеризує спосіб виконання дії через порівняння з тим, як цю дію виконують інші особи (*по-разному нар'а́жали... / л'єнти / їак об'ично / ўс'а с'пина ў л'єнтах* // [УСГ : 107]). У сучасній літературній мові функціонує лексема *по-різному* [15 : VII, с. 262], ймовірно, діалектний адверб є запозиченням із російської мови. У словнику російської мови репрезентовано акцентуаційний варіант *по-разному* «по-різному» [9 : II, с. 618]. Для бойківських говірок притаманне уживання лексеми *всяко* із семантикою «по-різному» [8 : I, с. 150].

Якісно-означальний прислівник *по-маленькому* (*лампоч'ку по́ставиў / ка́ж'є на с'н'іг / ну ї́ / стаў по-ма́л'є'н'кому / стаў / ка́ж'є по́стойаў / дума́й / це ш'їа з'Лот'ікова ішоў / слуха́й / їак ш'а́рахне ру́ж'о / а їа лампоч'ку ї за́наў* // [УСГ : 284]) реалізує значення за віковими зв'язками. У сучасній українській мові функціонує фонетичний варіант *помаленьку* [15 : VII, с. 112]. Лексема, що реалізує у східнословобжанських говірках значення віку суб'єкта, адвербіалізована форма нечленного прикметника місцевого відмінку

однини. У реченні дериват співвідносний із дієсловом.

Темпоральні синтаксеми виражають найрізноманітніші часові відтінки. Лексеми, що репрезентують значення 'у якийсь час', можуть уживатися у приприслівниковій позиції, вони характеризують статичну ознаку через порівняння з ознакою іншого суб'єкта. Подібні форми лексем утворені від основи місцевого відмінка однини нечленного прикметника. Лексема *посвітлomu*, репрезентована в аналізованому континуумі з семантичним значенням «у сонячну частину дня» [СУСГ : 172], указує на часовий проміжок при наявності світла.

На відміну від літературної мови, для діалектного мовлення типова велика кількість різної лексики та акцентуаційна варіантність. Лексема *по-темному* функціонує у східнословобожанських говірках із семантичним значенням «поночі» (*а їа ж дод'ому ве^рталас'а п'ізно / по-темному*// (Полт.). У сучасній літературній мові загальноновживаний прислівник *потемно, потемну* [15 : VII, с. 402] з семантичним значенням «темновато, у потемках» [13 : III, с. 376].

Атрибутивно-вказівні або порівняльно-вказівні адвербіали (*по-другому, по-інакшому, по-нашому, по-вашому*) вказують на певний спосіб виконання дії. У позиції детермінантного другорядного члена речення співвідносяться з головною частиною речення, зокрема з дієсловом.

Кожен з лексико-граматичних розрядів має притаманні лише йому семантичні значення. Дериват *по-відімому* утворений від основи прикметника давального відмінку однини, функціонує в аналізованих говірках із семантикою «зрозуміло, звісно» (*то цей сват / по в'ід'імому / во'ни 'ц'ілу н'іч' 'рили^е ў го'род'і / рили 'йаму / а там 'кам'ін' і хо'вали с'т'іки^е мо'гли цих кни'жок захова'ват'//* [УСГ : 278]). Інтерпретовано в тексті як пояснення причини, наслідку. У літературній мові загальноновживаний синонім *відомо* [15 : I, с. 615].

Через те, що прислівники виявляють семантичну співвіднесеність із похідними основами, від яких вони утворені, то можна визначити лексико-семантичні групи, що продукують у східнословобожанських говірках. Прислівник *по-другому* в аналізованому ареалі репрезентований значенням «іншим способом» (*їе ў нас 'н'ескол'ко кол'хоз'іў / точ'н'іше бу'ли / шч'ас во'ни с'тали назив'ел'вац':а под'ругому*// [УСГ : 15]). Лексема, мотивована прикметником давального або місцевого відмінку однини, чоловічого роду, із суфіксом *-ому* та прийменником *по-* означає практичні особливості предметів.

Семантичні трансформації лексем у мовленні словобожан нерозривно пов'язані з варіюванням конотативних значень і

семантично забарвленістю самих морфем. Тому від вимови морфеми у складі слова залежить не лише конотативне значення прислівника, а й повідомлюваного загалом.

У східнословобожанських говірках функціонують варіанти лексем *по-інакшому*, *по-інишому* зі спільною семантикою «іншим способом». Серед прислівників, мотивованих займенниковими основами із суфіксом *-ому*, відзначено більшість лексем з прийменником *по-* (*тод'і було і пол'ка / краков'йак і каблучко / і под'іспан / і чика і ўс'і раз по-інакшому танц'ували* // (Ольш.). Для діалектного мовлення характерне уживання лексеми *по-інакшому*, у літературній мові загальноживий номен *по-інишому* «не так, іншим способом» [15 : VI, с. 830] (*дома свайби / йак і те^нпер / те^нпер інакше ўсе здайец':а / по-інишому гул'айец':а* // [УСГ : 108]).

Прислівники з префіксом *по-* та суфіксом *-ому* утворилися пізніше, ніж прислівники із суфіксами *-о*, *-е*, фіксовані в пам'ятках XI ст., тому подібний тип лексем вважають нечисленими [10, с. 285–328]. Дериват *по-нашому* вживаний в українських східнословобожанських говірках із семантикою «як у нас» (*а тод'і була по-нашому закупорка і пот'р'ібно було мазати хату* // (Кузем.). У літературній мові прислівник *по-нашому* загальноживаний зі значенням «як у нас», «за нашим звичаєм» [15 : VII, с. 156]. У російській мові функціонує лексема *по-нашому* «по-нашому» [9 : II, с. 602].

Модального значення набувають відзайменникові адверби з суб'єктивним викладом думки [2, с. 74]. Лексема *по-своєському* притаманна для діалектного мовлення (*по-своєському йа т'еб'е роскажу / йак пове'сн'і / шоб удоб'рен'йе було на город'і / коли почи'наеш картошку садит'* // (Вівч.), у літературній мові загальноживаний варіант *по-свійському* [15 : VII, с. 312]. У суміжних російських говірках акцентуаційний варіант *по-своєски* з семантичним значенням «по-свійському» [9 : II, с. 626].

Отже, у виявлених одиницях наявні свої, притаманні лише їм, особливості. Невелика кількість прислівників мають закономірні фонетичні відмінності в семантичному значенні. Крім того, діалектні прислівники можуть мати дублети, тобто лексичні відповідники в літературній мові. В аналізованому континуумі такі одиниці не завжди мають лексичні відповідники в літературній мові, але можуть компенсувати цю відсутність синонімічними, омонімічними одиницями. Головною ознакою дериватів є функція називання основних реалій, подій, не позначених загальною лексикою. Діалектні одиниці увиразнюють образність діалектного та літературного мовлення.

Список населених пунктів у Луганській області

Полт. – с. Полтавське, Троїцький р-н., Ольш. – с. Ольшани Троїцький р-н., Кузем. – с. Куземівка, Сватівський р-н., Вівч. – с. Вівчареві, Троїцький р-н.

Джерела

СУСГ – Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – 224 с.

УСГ – Українські східнословобожанські говірки : сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

Харк.зб. – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т.1. – 1012 с.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : Т. 1 – 2 / Г. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

2. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській мові : [монографія] / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.

3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 208 с.

4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін.] / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Відродження, 1997. – 232 с.

5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. I (А – Г) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1983. – 633 с. ; Т. II (Д – Копці) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1985. – 571 с. ; Т. III (Кора – М) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1989. – 552 с. ; Т. IV (Н – П) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. ; [ред. тому В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко]. – 2003. – 656 с. ; Т. V (Р – Т) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.

6. Історичний словник українського язика : у 2 т. / [уклад. Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко] / за ред. Є. Тимченко. – Т. I (А – Ж). – Х. : Українська Радянська енциклопедія, 1930. – 528 с.

7. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 413 с.

8. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. I (А – Н) – 495 с. ; Ч. II (О – Я) – 516 с.

9. Русско-украинский словарь : у 3 т. / за ред. С. И. Головашук. – Т. I. (А – М). – К. : Наук. думка, 1969. – 700 с. ; Т. II. (Н – принять). – 1969. – 756 с. ; Т. III. (про – Я). – 1969. – 727 с.

10. Рыжов Н. С. Морфология и семантика именных и местоименных наречий в древнерусских памятниках 11–14 в. : дис. ... канд. филол. наук / Н. С. Рыжов. – М., 1953. – С. 285–328.

11. Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : В 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. – М., 1988.

12. Словарь русских народных говоров / сост. Ф. П. Филин. – М., 1965.

13. Словарь української мови : в 4 т. / [збір. ред. журн. «Кієвская Старина»] / упоряд.

ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Вид. акад. наук УРСР, 1958. – Т. I (А – Ж). – 495 с. ; 1958 – Т. II (З – Н). – 574 с. ; 1959. – Т. III (О – П). – 507 с. ; 1959. – Т. IV (Р – Я). – 564 с.

14. Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005.

15. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1972. – Т. III. – 744 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1974. – Т. V. – 840 с. ; 1975. – Т. VI. – 832 с. ; 1976. – Т. VII. – 723 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1979. – Т. X. – 658 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.

16. Филипенко М. В. Об адвербиалах с плавающей и фиксированной сферой действия (к вопросу об акантах и не-акантах предиката) / М. В. Филипенко // Семиотика и информатика : сб. науч. ст. – М. : Языки русской культуры, 1998. – Вып. 36. – С. 120–140.

17. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1960.

18. Ярун Г. М. Кореляція форми та змісту в розвитку української прислівникової системи : [монографія] / Г. М. Ярун. – К. : Наук. думка, 1993. – 111 с.

19. Henry Sweet Portraits of linguists / Sweet H : v. I, Bloomington – L., 1966.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013 р.

УДК 811.161.2'367.6

Н. М. Малюга

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕХІДНІСТЬ У СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ

Малюга Н. М. До питання про перехідність у системі частин мови.

У статті йдеться про перехідні явища в системі частин мови, які відбивають глибинні процеси лексико-граматичних класів слів і виникають саме завдяки специфіці частин мови. Перехідність витлумачено як процес, викликаний накопиченням нових якостей у мовних одиницях, що свідчить про розвиток мови, її вдосконалення. Увага до явищ перехідності не спричиняє переосмислення традиційної класифікації частин мови.

Ключові слова: частини мови, лексико-граматичні класи слів, перехідність, синкретичні групи слів, ступені переходу, система.

Малюга Н. Н. К вопросу о переходности в системе частей речи.

В статье говорится о переходных явлениях в системе частей речи, которые отражают глубинные процессы лексико-грамматических классов слов и возникают именно благодаря специфике частей речи. Переходность определяется как процесс, порожденный накоплением новых качеств в языковых единицах, что свидетельствует о развитии языка, его совершенствовании. Внимание к явлениям переходности не приводит к переосмыслению традиционной классификации частей речи.

Ключевые слова: части речи, лексико-грамматические классы слов, переходность, синкретические группы слов, ступени перехода, система.

Malyuga N. M. To question about transitiveness in the system of parts of speech.

The transitive phenomena in the system of parts of speech that reflect the deep processes of lexical and grammatical classes of words and appear due to specific character